

УДК 808,54:[7.032(38): 7.032(37)]

ДЕКЛАМАЦІЙНЕ КРАСНОМОВСТВО – ЧИСТЕ МИСТЕЦТВО ЧЕРЕЗ УДАВАНЕ ТА НЕЙМОВІРНЕ

ІРИНА ПАНТЕЛЄСВА,

кандидат філософських наук, доцент Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського

У статті робиться спроба виявити специфіку античної риторики в контексті греко-римської цивілізації, продемонструвати, що друга софістика обумовлює її статус як демонстративного мистецтва, де форма переважає над змістом.

Ключові слова: *риторика, декламація, вигадана ритори́чна реальність, мистецтво.*

Постановка проблеми. Красномовство втратило свою велич зі змінами умов у суспільному житті Стародавньої Греції і її спадкоємця - Стародавнього Риму. Перші тенденції до занепаду грецького красномовства починають проявлятися зі смертю Демосфена. Частина відповідальності за падіння політичної й культурної "свободи" лежить, на думку А. Морілло, на афінських ораторах, які все втратили, тоді як могли б усе врятувати. "Вони були завжди керівниками громадянської совісті й не вміли завжди триматися на висоті свого становища, - відзначає А. Морілло. - Вони підтримували в надрах республіки непотрібні хвилювання, і на одного, що вмів спрямовувати проти зовнішніх ворогів народну енергію, припадало десять, що виснажували її в даремних звинуваченнях і нескінченних звадах. Вони до такої міри спантеличили суспільний розум, що останній втратив здатність вирізняти вірних друзів народу від юрби шукачів вигод" [6, с. 77-78].

Обумовлюючи актуальність зазначеної теми дослідження, зауважимо, що античність завжди являтиме невичерпне джерело для нових досліджень. Ця епоха є родоначальником багатьох феноменів і явищ, які навіть у наш час вимагають всебічного вивчення й тлумачення.

Огляд і аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення проблеми. Дослідження С. С. Аверинцева, В. Ф. Асмуса, І. В. Бичка, Х. Арндт, Р. Барта, У. Бека, П. П. Гайдено, Ф. Х. Кессіді, Е. Б. де Кондильяка, О. Ф. Лосева, Дж. Ньолінга, П. Фарба, Б. Рассела, Б. Сміта, І. М. Тронського, М. Гайдеґґера, А. Шопенгауера та багатьох інших дають цікавий матеріал для нових пошуків і визначають підходи до рішення багатьох проблем, що пов'язані з розглядом і вивченням античної цивілізації. Разом із тим негативне ставлення до античного красномовства з боку як його сучасників, так і ряду видатних представників наступних поколінь заважає об'єктивно оцінювати роль античної риторики у формуванні підвалин європейської культури.

Незважаючи на різноманіття робіт, окремі теми залишаються за рамками дослідницьких інтересів або їм приділяють увагу тільки побічно. До однієї з таких проблем можна віднести вивчення останнього етапу античного красномовства взагалі й античної риторики як типової риси античного перформансного дискурсу.

Мета нашої статті - проаналізувати останній етап

розвитку античної риторики, продемонструвати, що в рамках другої софістики вона набуває вигляду суто демонстративного мистецтва, де форма переважає над змістом. Для досягнення мети нам необхідно довести, що соціальний контекст обумовлює головним чином пріоритетний вибір декламаційних практик представниками античного ораторського мистецтва.

Виклад основного матеріалу. У грецькому суспільстві "занепад звичаїв" і ціннісна аномія видозмінюють ритори́чний ідеал античного суспільства (започаткований Ісократом - давньогрецьким письменником та засновником ритори́чної школи в Афінах) (436-338 р. до н. е.) - виникає соціальне замовлення на лідерів, що використовували політичну мову з маніпулятивно-демагогічними цілями. Напередодні македонського панування й початку епохи еллінізму в народних зборах лунають "порожні" промови, а афінські громадяни зачаровані "грою" ораторів, їх дрібними нюансами миміки й жестикуляції. Мистецтвом маніпулятивної мови володіють практично всі державні лідери, оскільки всі вони пройшли софістичні школи ритори́чного мистецтва. З втратою політичної незалежності грецьке красномовство втрачає мотивацію. Адже тільки політична незалежність і республіканська рівноправність могли служити надійною, живильною атмосферою для грецьких талантів. Особливо це стосується художньої прози з її головним органом - живою мовою, що нерозривно пов'язана з політичним життям, у якому застосовувалося й перевірялося набуте в школі вміння. Трагедія й ораторське мистецтво, що призначене для освіти й просвітництва демосу, втратили необхідне їм соціальне оточення. "Повернутися до нелітературності" прагнула філософська й історична проза, "відштовхнутися від нелітературності" - ораторська. Зазіхання на літературність зникає з творчої філософії і залишається в популяризаторській, ритори́ці, "що філософствує" II ст. н. е. В історичній прозі акцент робиться на ритори́чному поданні матеріалу, коли вірогідності інформації й аналізу джерел надавалося менше значення, ніж формі й ораторському талантові. Тут головним було показати подію й тим вплинути на читача, тобто розважити й насолодити його живою й барвистою розповіддю й описом, захопити драматичною сценою, яскравим образом, митецькою ораторською мовою дійових осіб. Головними стали художність і повчальність.

№ 1 (101) січень-лютий 2010 р.

За нових умов життя відійшло, а школа залишила-ся з красномовством - з формою, що вимагає змісту, але не знаходить для себе сенсу в житті. Замовкнути елліни були вже нездатні, залишалося тільки одне - продовжувати в житті те, що робилося в школі, зосередитися на формі, виробити віртуозність, а потім, як пише Ф. Ф. Зелінський, "зібрати навколо себе аудиторію вільних людей не для того, щоб передати їм яке-небудь серйозне навчання або примусити їх до того або іншого рішення, а тільки для того, щоб служити предметом їхнього захопленого подиву" [3, с. 240]. Саме так усе трапилося в грецькому контексті й повторилося ще раз уже в римській реальності. Імперія, на думку Тацита, упокорила красномовство, як усе інше. Відсутність "свободи" тепер уже в римлян вплинула на багато життєвих проявів римського суспільства. Діалого-діалектичний спосіб дослідження філософських проблем не втратив свого значення, але сьогодні "філософські дискусії в греко-римському світі втратили органічний зв'язок із корінними соціально-політичними проблемами й набули значною мірою штучного характеру, часом перетворюючись на інтелектуальну гру, мимовільну забаву й розвагу філософів-скептиків", - відзначає Ф. Х. Кессіді [5, с. 19]. У правовій сфері закони настільки ускладнилися, стали заплутаними, що було майже неможливо поєднувати великі юридичні знання з блискучою судовою промовою. Усі ці та інші "зовнішні" чинники зумовили досить помірний розвиток красномовства. Внутрішні проблеми - проблеми функціонування риторської школи - також вплинули на падіння красномовства, на його виродження в беззмістовні риторичні вправи. У латинській школі викладання здійснювалося за риторичними рекомендаціями, що були перекладені з грецької мови. У них учні знаходили правила риторичної техніки та приклади до них, часто вигадані самими вчителями. "Так з'явився зміст без форми, вчення без мови, що його створило; приймаючи до уваги суто технічний характер цього змісту, його можна по-іншому назвати також формою без змісту" [3, с. 249].

"Новий" вид красномовства одержав велику підтримку з боку тих, на кого був спрямований його вплив. Римському народові подобалися красиві промови ораторів, "легковажний народ, що шукав скрізь, навіть у часи обговорення державних справ, забави й розваги, не любив серйозних міркувань і складних політичних розрахунків" [9, с. 32]. Зміну смаків публіки підтверджує і Тацит: суддя, "якщо не буде захоплений барвистістю висловлюваних суджень або блиском і яскравістю описів, припинить стежити за словами. Навіть юрба присутніх на суді й випадкові слухачі, що заблукали мимохідь, очікують від судової промови цікавості й краси і не стали б миритися з тим, щоб у судах панувала сувора й груба старовина" [8, с. 67]. У період занепаду красномовства його зовнішня досконалість відіграла роль, "можна сказати, *solo*, незалежно від переваг, або, вірніше, недоліків внутрішнього змісту ораторства" [2, с. 21]. Порівнюючи красномовство IV ст. до н. е. з IV ст. н. е., О. В. Говоров пише, що з одного боку настав "період вищого розвитку красномовства, у якому виділилися найбільш закінчені геніальні типи ораторів й ораторські зразки; з іншого боку - епоха найпишнішого розквіту зовнішнього мистецтва красномовства, що представляє виняткові майстрів чарівної риторики" [Там само]. У IV ст. до н. е. красномовство функціонувало як орган суспільного, політичного життя й цілком виправдувало визначення батька латинського красномовства Катона: "Оратор

має прагнути до досконалості в мистецтві й мати на увазі тільки загальне благо". У IV ст. н. е. красномовство як "луна агори" відбивало тільки художньо-технічну сторону стародавнього мистецтва. Такий стан красномовства обумовлювався системою шкільної освіти й політичним ладом, де "похорон свободи" ознаменував "похорон ораторського мистецтва".

Вищим ступенем виховання ораторів у часи античності стає проголошення промов. У школах риторів практикували заради цього "декламації", тобто проголошення промов на вигадані теми, близькі до дійсності. Замість природних елементів для ораторського мистецтва в народному житті з'явився штучний ґрунт у риторських школах, де вивчали промови колишніх майстрів і намагалися чітко дотримуватися стилю, а основним експериментальним матеріалом красномовства стали не реальні судові справи, а складені в школах фіктивні казуси. Область художньої домислів у навчальному красномовстві розширилася до парадоксальних розмірів. У цьому зв'язку О. В. Говоров зауважує: "Як чистий продукт школи воно не могло не мати характеру формального, відстороненого. Заради справедливості, з історичної точки зору, у цьому не можна звинувачувати безумовно і школу, не можна сказати, що школа являла собою немовби острів, відділений від світу життєвих хвилювань і наповнений своїм особливим життям, якщо сам "устрій громадянського життя тоді був таким, що ораторам рідко доводилося говорити про живі предмети, що мають прямий інтерес для сучасників, і вони з практичних ораторів перетворилися на віртуозів або простих художників слова" [2, с. 24].

Створюється образ реального світу в шкільній риторичній, яка не претендує на адекватність дійсності. "Це інший - умовний - світ <...>, що вибудовується з відверто різномірних елементів, але по-своєму єдиний: з улюбленими героями, характерами, звичками та ситуаціями, зі своєю мовою (власна квазіюридична термінологія) і своїми реаліями (привласненими або вигаданими). Цей світ можна уявити собі замкнутим, але... він ...звернений до зображеної реальності і взаємодіє з нею, не тільки запозичуючи в неї якісь елементи, але й повертаючи ... їх їй перетвореними для нового існування. Між світом і його образом устанавлюється мінлива рівновага - своєрідна пульсація, що й надає життєві візрі. Вона ж є основою для риторичної гри з темою", - відзначає В. М. Смирін [7, с. 108].

Образ слухача належить обом світам: умовному світу риторичній й реальному культурно-історичному середовищу. Одним із найважливіших елементів шкільної риторичної був удаваний слухач, який як елемент фіктивної мови не має конкретних рис, не існує ні як реальність, ні як образ. Успіх або неуспіх промови залежить тепер від незацікавлених у суті справи учнів риторської школи, які розуміють, що перед ними гра, терпляче "розглядають" словесні візерунки промови, не перебивають, не заважають промовцю й кожного разу аплодують. При цьому фіктивна "публіка" залишає безкарними помилкові ходи того, хто говорить. Ритори, виховані в тепличній обстановці школи, на вільному повітрі форуму виявляються безпомічними. Коли вони "приходять на форум і кожен їх жест не супроводжується оплесками, вони або зовсім замовкають, або плутаються", - відзначає судовий оратор Вотіен Монтант [Цит. за 10, с. 245].

Таким чином, в епоху еллінізму живу мову заміняє канцелярський папір, а красномовство втрачає свій вдячний ґрунт - політичну промову. Політичному крас-

номовству залишалося все менше місця в суспільно-му житті, інтерес до змісту промов поступаєтьс місцем інтересові до форми. Але парадне красномовство живе "парниковим життям", цікавим у побутовому відношенні й маловтішним з погляду мистецтва. Головним жанром, зрозуміло, залишалося красномовство урочисте: похвали відвідуваним містам, пам'ятникам, місцевим героям тощо. Особливим шиком вважалася похвала-парадокс на честь якого-небудь незначного предмета: парадокс і вульгарність починають іти поряд. Але цих традиційних форм було замало, щоб оратор/софіст міг показати себе в усій красі. Тому складається особливий тип концертного ораторського виступу, що має дві частини: *melete* (вправа) і *dialaxis* (міркування). Ці дві частини відповідали двом елементам софістичної мудрості - риториці та філософії. "Мелете" означало привселюдно вимовлену вправу з репертуару риторичних шкіл (контроверсія, свазорія, опис), "діалексис", у свою чергу, - міркування на популярну філософську тему. Як пише М. Л. Гаспаров, вибір головної частини - або філософської, або риторичної - залежав від особистих схильностей оратора. Головна частина "ретельно готувалася й обмірковувалася, а інша частина служила лише вступом до неї, засобом встановити контакт із публікою й часто імпровізувалася на місці. Більшість софістів все-таки воліли ставити в центр виступу риторичну частину; тих, хто віддавав перевагу філософії, було менше, і їх називали "філософами серед риторів" [1, с. 493-494]. Риторика все більше зближується з театром і поезією, усе більше впливає на них, обумовлюючи появу нових ораторських жанрів. Якій це був вже інший, принципово відмінний від старого, вид красномовства, що сформувався за надзвичайно короткий період часу щодо культурних змін суспільства. "Ми так далеко відійшли від їхнього красномовства, хоча з розрахунку часу ... минуло тільки сто двадцять років", - відзначає Тацит [8, с. 54].

Практика нової риторики викликала чимало глузувань у самих риторів. Кассій Север украй негативно ставився до декламатійного стилю ораторської мови. За свідченням Тацита, деякі вважали Кассія засновником нової епохи красномовства. "Серед шанувальників стародавніх укорінилася думка, що кінець древньому красномовству поклав Кассій Север, якому вони це ставлять у провину і який, за їхніми словами, першим зійшов з уторованого й прямого шляху ораторського мистецтва". Тацит стверджує, що Север "перейшов до цього нового різновиду ораторської мови не через убогість свого таланту та неосвіченість, а свідомо й керуючись здоровим глуздом, оскільки побачив, що разом із принесеними часом зрушеннями в обставинах і суспільних смаках мають бути змінені ... також форма і самий зміст ораторської мови" [10, с. 55]. Очевидно, нововведення Кассія полягали в тому, що він не дотримувався заздалегідь визначеного плану для побудови промов і вводив у них сильний натуралістичний елемент. Промови Кассія відрізнялися зрозумілістю, енергією, в'дпливістю. У "Контроверсіях" Сенеки Старшого наводяться висловлювання Кассія з цього приводу: "Я звик дивитися не на слухача, а на суддю; я звик відповідати не собі самому, а суперникам; я уникаю говорити порожнє і суперечливе" [Там само, с. 342]. Подібно до Кассія негативно висловлюється про декламатію й інший судовий оратор Вотіен Монтан. "Той, хто готує декламатію, пише не для того, щоб перемогти, але щоб сподобатися; він відшукує всілякі спокуси стилю й обходить без аргументації, яка нудна й мало придатна для прикраси; він

задовольняється тим, що приваблює аудиторію сентенціями й ампліфікаціями. Він хоче здобути успіх собі, а не справі" [Там само, с. 346].

Квінтіліан позитивно відгукується про шкільні декламатії, бачить у них один зі способів практичної підготовки майбутніх ораторів. На його думку, щире красномовство збагачується декламаціями, набуває блиску й набирається сил. "Якщо оратор обмежиться одними процесами, то він утратить блиск, розум позбавиться гнучкості, і найбільший талант притупиться від щоденних зіткнень. Але довго користуватися порожніми примарами декламації також не можна, а то ораторові доведеться тремтіти перед справжнім судовим процесом, як перед променями Сонця" [4, с. 110]. За винятком Квінтіліана, що розглядає декламацію як корисний засіб удосконалення оратора, інші критики в особі Сенеки, Тацита, Ювенала висловлюються досить негативно про підготовку майбутніх діячів, указують на віддаленість їх від повсякденної ораторської практики, від реального життя. У цілому твори критиків "нового" стилю красномовства відрізняються моралістичним характером і, на перший погляд, не мають ніякого стосунку до практичної розробки риторики. Але осуд риторики стає риторичним загальним місцем. Питання про користь або марність стає подобою контроверсії. "Критика риторики відбувається шляхом, утворюваним самою риторикою", - відзначає В. М. Смирін [7, с. 97]. "Життєвість" римської декламатії в наявності, вона з'являється як явище культури, глибоко вкорінене в житті суспільства й пов'язане з ним найтісніше.

Висновки

Елліністична риторика все далі віддаляється від філософських інтересів. Виводячи своє походження від Ісократів, сприйнявши від нього культ слова й турботу про красу мови, елліністичні школи все більше відходили від ісократівського гуманістичного ідеалу, усе більше зосереджувалися на мистецтві слова на шкоду мистецтву думки. У реальності з'являється новий тип риторика-базіки, здатного говорити про все, не знаючи нічого. Це явище стає згодом досить розповсюдженим і викликає глузування кращих мислителів епохи пізньої античності. Пріоритетним напрямком у подальшому вивченні цієї теми може бути дослідження, що присвячено трансформації античного красномовства в релігійний дискурс.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гаспаров М. Л. Вторая софистика. Жанры и представители / М. Л. Гаспаров // История всемирной литературы: в 9 томах / АН СССР; Ин-т мировой лит. им. А. М. Горького. - М.: Наука, 1983. - Т. 1. - С. 493-500.
2. Говоров А. В. Ораторское искусство в древнее и новое время / А. В. Говоров. - Казань: ТипоЛитография Императорского Университета, 1897. - 46 с.
3. Зелинский Ф. Ф. Древний мир и мы / Ф. Ф. Зелинский. - СПб.: Алетейя, 1997. - 417 с.
4. Квинтилиан М. Ф. Марка Фабия Квинтилиана Двенадцать книг риторических наставлений / М. Ф. Квинтилиан; [пер. с лат. А. Никольским]. - Санкт-Петербург, 1834. - Ч. 2. - 519 с.
5. Кессиди Ф. Х. Философия, диалог и диалектика в древней Греции классического периода / Ф. Х. Кессиди // Проблемы античной культуры: [сб. ст.] / АН СССР, Ин-т археологии; отв. ред. Г. А. Кочеленко. - М.: Наука, 1986. - С. 18-23.
6. Морилло А. П. Судебные ораторы в древнем мире: (пер. с фр.) / [Соч.] А. Морилло и Г. Дебена. - Санкт-Петербург: Я. Канторович, ценз., 1896. - 127 с.

7. Смирин В. М. Римская школьная риторика Августова века как исторический источник (По "Контroversиям" Сенеки Старшего) / В. М. Смирин // Вестник Древней Истории. - 1977. - № 1. - С. 95-113.

8. Тацит. Разговор об ораторах / Тацит; [пер. и исслед. Григория Павлуцкого]. - Киев: Унив. тип. (И. И. Завадского), 1885. - 153 с.

9. Тимофеев А. Г. Очерки по истории красноречия (Демосфен. Цицерон. Средние века и эпоха до XVII стол. Красноречие во Франции в XVII и XVIII в.) / А. Г. Тимофеев. - Санкт-Петербург: кн. маг. А. Ф. Цинзерлинга, б. Мелье и К, 1898. - 168 с.

10. Seneca, the Elder. Controversiae. Suasoriae / Seneca // Declamations [in 2 vol.] [engl.transl. by M. Winterbottom]. - Cambr., Mass.; Lnd.: Harvard UP, 1999. - Vol. 2. - 649 p.

I. Pantelejeva

DECLAMATION ELOQUENCE – PURE ART THROUGH IMAGINED AND IMPROBABLE

In article the attempt is made to find out specificity of antique rhetoric in a context of the Greek-Roman civilization, to show that the second sophism causes its status as demonstrative art where the form prevails over the contents.

Key words: rhetoric, declamation, imagined rhetorical reality, art.

© I. Пантелесева

Надійшла до редакції 13.01.2010

УДК 167/168

ПРИНЦИПИ ЕКОЛОГІЧНОЇ ДЕОНТОЛОГІЇ ЯК ЗАСОБУ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ІМПЕРАТИВУ ПОВЕДІНКИ СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ

АНДРІЙ МАТВІЙЧУК,

кандидат філософських наук, завідувач кафедри філософії і права

Міжнародного економіко-гуманітарного університету ім. С. Дем'янука, м. Рівне

Матеріал присвячений обґрунтуванню нової наукової дисципліни, яку автор назвав "екологічна деонтологія". Стаття містить погляди автора на принципи екологічної деонтології, окреслює її світоглядно-методологічний потенціал. Екологічна деонтологія розглядається як один із засобів вирішення актуальних глобальних проблем людства.

Ключові слова: глобальні проблеми, трансформація свідомості, екологічна деонтологія, екологічне знання.

Постановка проблеми і роботи, у яких започатковано її вирішення. У XXI столітті людство увійшло із надзвичайним багажем проблем. За своїм змістом вони є доволі різноплановими, але сумарно наочно засвідчують принципові суперечності сучасної техногенної цивілізації, нерівномірність економічного, технічного, політичного, культурного розвитку людства, а також кричущий характер глобальної екологічної кризи і пов'язаних із нею сировинних, енергетичних та економічних проблем. Логічно, що тягар глобальних криз спонукав науковців та філософів із новою енергією звернутися до класичної дихотомії "людина - світ", особливо в частині з'ясування питання, наскільки духовний зміст, ціннісні установки сучасної людини визначили болючу дисгармонію між людиною та довкіллям.

Усе це, зрештою, надає особливого актуальності питанню, яких принципових змін вимагатиме світогляд сучасної людини, аби ця гармонія була відновлена. Водночас постає завдання пошуку, визначення та фор-

мування стандартів нових гармонійних відносин із Природою - і в предметно-практичній діяльності людини, і в практиці соціальних перетворень, і в процесі "самотворення" людини.

Переконані, що засобом і дослідження, і формування таких стандартів (та, зрештою, внутрішнього екологічного імперативу) могла б стати нова дисципліна, яка, вочевидь, постає на межі знання екологічного та етичного - її ми визначили як екологічна деонтологія [1].

Теоретичну основу дослідження в цій галузі становлять напрацювання у сфері аналізу світоглядних аспектів екологічної проблематики таких зарубіжних та вітчизняних авторів як Е. Ласло, К. Лоренц, Д. Медоуз, Х. Сколімовський, А. Швейцер, І. Бестужев-Лада, М. Кисельов, В. Крисаченко, В. Лук'янець, І. Малахов, Н. Депенчук, Т. Гардашук та інших [1-6]. До цих робіт примикає також праця М. Г. Білопольського [7].

Мета роботи - окреслити принципи екологічної де-

№ 1 (101) січень-лютий 2010 р.